

MÜSTƏQİLLİK ƏRƏFƏSİ VƏ DÖVRÜ SƏRBƏST ŞEİRİN YENİ MƏRHƏLƏSİ KİMİ

Müstəqillik ərafəsi və dövrü sərbəst şeirini bütün parametrləri ilə yeni mərhələ adlandırmaq olar; təkcə ona görə yox ki, bu dövrdən xalqın siyasi təfəkküründə olduğu kimi, poetik düşüncəsində də böyük dəyişikliklər baş verir, yeni bir siyasi era başlayır. Çox zaman ədəbiyyatın inkişafını tarixi hadisələrlə uyğunlaşdırmaq doğru nəticələrə gətirib çıxarmır. Ona görə ki, ötən əsrin 20-ci illərindən start götürən bu poetik forma mərhələ-mərhələ irəliyə doğru böyük bir yol keçmişdir. Müstəqillik dövründə isə sərbəst şeirin inkişafını şərtləndirən amillərin çoxluğu və özünəməxsusluğu onu əvvəlki mərhələlərdən fərqləndirir.

Bu mərhələdə 60-cı illərdə yaradıcılığa başlayan və özünü təsdiq edən F.Qoca, F.Sadiq, A.Abdullazadə, N.Həsənzadə, Ə.Salahzadə, İ.İsmayilzadə, V.Əziz kimi şairlər fərdi üslublarını qoruyub saxlayırlar. Ondan sonrakı nəsillər sərbəst şeirçilərdən V.Səmədoğlu, R.Rövşən, S.Rüstəmcanlı, S.Sərxanlı, V.Cəbrayilzadə, T.Abdin, V.Bəhmənli, T.Həmid, N.Kəsəmənli, Ç.Əlioğlu, E.Baxış, V.Cəbrayilzadə, V.Bəhmənli, R.Behrudi və başqalarının yaradıcılığı ilə sərbəst şeir palitrası müxtəlifləşir. 90-cı illərdə isə sərbəst şeirə gələn gənc şairlərin sayı artır. Lakin bu kütləviləşmənin içərisində öz fərdi üslubları ilə seçilən sərbəst şeirçilər milli sərbəst şeiri forma və məzmun baxımından inkişaf etdirmişlər.

Müasir sərbəst şeir palitrasının inşasında bütün nəsillərdən olan şairlər iştirak etsə də, yenilik vurgusu gənclərin üzərinə düşüb. Onlar əvvəlki ənənə ilə yanaşı, çağdaş dünya poetik təcrübəsinə də önəm vermiş, ədəbi prosesdə poetik güc və nəfəslərini təsdiq etməyə nail olmuşlar. Əlbəttə, N.Həsənzadə, F.Qoca, F.Sadiq, Ə.Salahzadə, A.Abdullazadə kimi köhnə sərbəst şeirçilər bu dövrdə də yaradıcılıqlarını davam etdirmişlər. Sərbəst şeirin əvvəlki illərdəki həyat, dünya, ölüm mövzusunda bu dəfə azadlıq mövzusu da əlavə olunmuş, vuruq daha çox bunun üzərində qərar tutmuşdur. Bu cəhətdən V.Səmədoğlunun, V.Bayatının, R.Rövşənin müstəqillik dövrü yaradıcılığında sərbəst şeir daha da zənginləşir. Bu dövr sərbəst şeirinin inkişafı bir neçə faktorda daha qabarıq üzə çıxır; bu dövrdə sərbəst şeirə yeni qüvvələrin gəlməsi onun ritm və ahəngini dəyişdiyi kimi, struktur və kompozisiyasını da yeniləşdirir. V.Cəbrayilzadə, V.Bəhmənli kimi gənclərin sərbəst şeirə gəlişinə əlavə dividentlər gətirir. Bu dövr sərbəst şeirində, bir qədər də dəqiqləşdirsək, heca vəznə ilə yaxınlıqlar baş verir. Bəzi heca şeirlərini sillabik tərtibata salmaq mümkün olduğu halda, sərbəst formada yazılan şeirləri də bənd sistemində salmaq mümkün olur. V.Bəhmənli yaradıcılığında bunun ən yaxşı nümunələrini görmək olar. Onun şeirlərinin tərtibində yeni kompozisiyanın konturları cızılır. Şairin bu kompozisiyasında hər bir misra bəzən azad olur və bu misraları bir-birinə bağlayan "ayaq"dan istifadə edir. Bu "ayaq" şeirin ana xəttini təşkil edir. V.Bəhmənli şeirinin bu xüsusiyyətini nəzərdə tutan Namiq Atabəyli yazır: "Vaqifin poeziyası çağdaş ədəbiyyatın xüsusi bir mərhələsi sayıla bilər. Onun verlibr peşəkərligi çoxları üçün örnəkdir, amma bütün hallarda Vaqifin "qafiyə eşqi" onu tərk etmir" (1, s. 202).

Azərbaycan sərbəst şeirinin kompozisiyasında yeni bədii poetexnoloji təsvirlər, epifora səciyyəli təkrarlar, sintaktik paralellizmlər xüsusi yer tutur. Rus nəzəriyyəçisi Jirmunski bu məsələləri sərbəst şeirin kompozisiyası üçün əhəmiyyətli hesab edərək yazır: "Hər bir strofik sintaktik qapanma- mürəkkəb və ya birləşmiş bir cümləni, nəzərdə tutulan mükəmməl bir təməni ifadə edir. Bu sintaktik və tematik qapanmadan başqa bəndlərarası sərhədlər son üç misrada təkrarlanan "zvuçit mne imya tvoye trijdı blajennoye: Aleksandriya"; "zvuçit mne imya tvoye trijdı mudroye: Aleksandriya və sairədən təşkil edilir. Sonluq hər bəndin xüsusi mövzusunda uyğun variasiyada bağlanır: o, bəndlərin kompozisiya münasibətində fərdiləşir və bununla birlikdə onları vahid bədii tamlıqda birləşdirir. Hər bir xüsusi bəndin daxilində kompozisiya qurucusu kimi sintaktik paralellizm verilir" (2, s. 533).

Dövrün poeziyasında uğurlu nümunələr milli sərbəst şeirin önünü açır, poetik formanın sərbəstliyini və variasiyalıqlığını artırır. Xüsusilə, R.Rövşən, V.Cəbrayilzadə, E.Baxış, N.Kəsəmənli, C.Yusifzadə, V.Bəhmənli kimi gənc şairlərin yaradıcılığı ilə poetik forma yeni bir mərhələyə daxil olur. Lakin bu poetik formada elə nümunələr də yaranırdı ki, bu nümunələr misra və səs bölgüsü, nitq qruplaşması, intonasiya baxımından onu zənginləşdirdiyini söyləmək çətindir. S.Abdullayev hələ 80-ci illərdə bu cür şeirlərin poetik formaya əlavə "divident" gətirməməsinə irad tuturdu. Tədqiqatçı M.Rzaquluzadənin "Kosmosda ilk heykəl", "F.Qocanın "Laqeydlilik", "Öküzlər", Ə.Salahzadənin "Odheykəl", R.Rövşənin "Kim bilir", C.Yusifzadənin "Payi-piyada" və s. şeirlərinin sərbəst şeirə bir yenilik gətirmədiyini yazmaqda tamamilə haqlı idi. Bu şeirlərdə bəzən assosiativ fikir əsaslandırılmır, yaxud assosiasiyanın bir-birindən uzaqlığı onu doğurmur, bəzilərində dayaz rəsonanz, fikirçilik bəlası özünü göstərir, bəzi şeirlərdə isə obrazlar həddindən artıq mücərrədləşdirilirdi. S.Abdullayev poetik formanın bu cür nümunələrini tənqid edərək yazırdı: "Poetik obrazın mücərrədliyi sərbəst şeiri qurudur, poetik informasiyanın səmərəsini xeyli zəiflədir, oxunuşu çətinləşdirir, oxucu ilə sənətkar arasında ünsiyyət səddi yaradır. Xüsusilə poetik mətn möhkəm praktik intonasiya bütövlüyündə tərtib tapa bilməməkdə belə təhkiyə tərziləri real kommunikasiya təhlükəsi yaradır" (3, s. 37). Əlbəttə, sərbəst şeirdə mücərrədlik təkcə obraza aid olmayıb təhkiyə ilə birləşdikdə daha çətin vəziyyət yaranır, belə zamanlarda bəzən şairin nə demək istədiyini aydın olmur, bədiiyyət itir, poetik ünsiyyət öz yerini anlaşılmaz rəsonanzla verir. Sərbəst şeirin bu mərhələsində daha çox nəzərə çarpan qüsurlardan biri də sərbəst şeirin süni şəkildə intellektuallaşdırılması, "elmi-riyazi" məntiq cəlb edilməsi idi. İfrat "elmilik", məlumatlılıq manerası şeirin səmimiyyətini azaldır və bədii sözün çəkisinin azalmasına səbəb olur. Bu cür şeirlərdə sənətkarlıq olmadığı kimi, poetik formaya heç bir komponent baxımdan "xeyir" də gətirmir.

Azadlıq, müstəqillik duyğuları Azərbaycan sərbəst şeirinin də istiqamət və üslublarının genişlənməsinə səbəb olur. Bunun nəticəsidir ki, ortalığa yalnız "neo-şeir", "neo-roman" anlayışları çıxmamış, həm də bu anlayışları özündə ehtiva edən

bəzi nümunələr də yazılmışdır. Ancaq bütövlükdə bu dövrdə Azərbaycan poeziyasının həm fikir sərhədləri, həm də üslubi istiqamətləri genişlənməmişdir. Əlbəttə, hər hansı bir şairin, yaxud yazıçının yaradıcılığını konkret olaraq hər hansı bir cərəyan və axınlara aid edilməsi hər zaman özünü doğrultmur. Tutaq ki, simvolist adlandırılan şairin yaradıcılığını simvolizmə gətirib çıxaran amillərin də rolu əsas olur. Belə ki, yaradıcılıq cərəyanında yox, hər hansı cərəyanlar yaradıcılıqda özünü ehtiva edir və təsdiqini tapır. Hər hansı bir şairin yaradıcılığını bu bölgüyə şamil etməli olsaq, ziddiyyətli bir mənzərə yaranmış olacaq. Məsələn, milli realist şeir bölgüsü altında uzun bir siyahı tərtib etmək olar. Eləcə də digər bölgülər haqqında. Lakin elə buradaca demək lazımdır ki, hər hansı bir şairin bu bölgülərin hər birinə aid müəyyən şeirləri də vardır. Sərbəst şeirlərin isə özünəməxsus inkişaf yolu vardır. Çünki sərbəst şeir bir formadır; onu bu cərəyanların hər birinə aid etmək də olar. Yəni bu cərəyanların hər biri sərbəst şeirdə də öz təsdiqini tapa bilər.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan sərbəst şeiri yalnız mövzu və məzmun baxımından deyil, ritmik davranış və intonasiya baxımından da dəyişmiş və yenilənmişdir. Altmışıncı illərdən gələn poetik təcrübə və zənginləşməyə bu dövrdə dünya poeziyasına inteqrasiya prosesləri də qatılmış və ortaya yeni bir mərhələ çıxmışdır. Bu mərhələdə sərbəst şeir struktur baxımından dəyişmiş, yeni ritm və intonasiya ilə zənginləşmişdir. Rüstəm Behrudi, Etimad Başkeçid, Rəşad Məcid, Səlim Babullaoglu, Zahir Əzəmət, Qəşəm Nəcəfzadə, Əjdər Ol və b. onlarla şairin yaradıcılığında sərbəst şeirin strukturu zəngin və çoxqatlı olmuşdur. 80-ci illərin sonlarında “Salam, dar ağacı”, “Şaman duası” kitablarını dərc etdirən R.Behrudi 90-cı illərdə yaradıcılığının yeni mərhələsinə daxil olur. Onun yaradıcılığında sərbəst şeir yeni bir intonasiya ilə yanaşı poetik emosionallıq qazanır. Ölçülü şeirlə yanaşı, sərbəst şeirin bir çox nümunələrini yazan şair müstəqillik illərində “Yer üzü görüş yeridi”, “İblis mələkdən gözəldi”, “Din sevdim din üstünə”, “Bir dəli ayrılıq kimi” və s. şeirlər kitablarını dərc etdirmişdir. R.Behrudi həm hecada, həm də sərbəstdə yazmasına baxmayaraq, onun poetik dili, bədii mətnin estetik informasiya yükü, demək olar, bir-birinə yaxındır. Onun digər şeirlərində olduğu kimi, sərbəst şeirlərində də tükün yaddaşı, Allah, Tanrı, Həyat, Tale, Dar ağacı, Tövbə, Cəhənnəm, Sevgi, İblis kimi obrazlar üstünlük təşkil edir və bu şeirlərin məzmununu əhatələyir. Onun bu şeirlərini poetik dualar da adlandırmaq olar. Elə şairin özü də bir kitabında bunu etiraf edərək yazır: “Şairlər Tanrının sevib seçdiyi adamlardır. Tanrı onları bəndəlikdən çıxarıb özgə tale yazdı. Yazdı ki, ona pıçılıtlı ilə dua oxusunlar. Onlar da bunun əvəzində Tanrının sirrini açmağa can atdılar” (4, s. 6). R.Behrudi İblisi əzab çəkən anında təsvir edir, onu sevmək yox, yazığı gəlir, yəni İblis iblis olmaq istəmir. Bununla şair yeni bir İblis obrazı yaratmağa çalışır, İnsanı insan kimi doğruluğuna, doğruluğu ilə günaha batdığına görə təsvir edir. Şair insanın içində gəzdirdiyi izzətini, sevinci, hüznü, sirri təsvir etməyə çalışır. İnsan ölümlü olduğu üçün ona yazığı gəlir.

R.Behrudinin sərbəst şeirlərində mövzu aparıcı olur; çox zaman şair nədən yazırsın vətəndaşlıq mövqeyini ortaya qoyur. Şeirdə təsvir olunan hadisənin ayrı-ayrı passajlarının elastikliyi, aydınlığı və qrafik-üslubi görümlülüyü onun təsir gücünü artırır. “Son bahardan oğluma məktublər” şeirində vətəndaşlıq mövqeyini poetik mətnə köçürür. Şair oğluna xitabən min ildi “yuxularında qurd doğan”, “div səbrinin üstündə ilan yatan”, “çörəyi daşdan çıxan” bir kişi həyatını mənalandırır. Yaşadığı hüzn və kədərin ictimai motivlərində mənsub olduğu xalqın gələcəyinə yönəlmiş mesajlar verilir:

Bu vətən torpağında
Məndən sonra duracaq
Bürüm, qalam
Mən-sənin atan...
“Bütövlük” sözünü bayraq eyləyib
Üstünə yazıbdı diləklərini;
Bir sirli, sevdalı Vətən istəyir
Yolunu kəsirlər
“Vətən” deyəndə...(4, s. 75).

R.Behrudinin “Sən ruzgar kimisən”, “İlahi, sevdiyim adamı göndər”, “Payız, lal kədər, bir də sən”, “And olsun” şeirlərində çoxqatlı ritmik obrazlar yaradılır. Bu şeirlərin bir çoxunun strukturu dualara bənzəyir. Şairin bu poetik dualarında Xalq, Vətən, türk dünyasının gələcəyinə yönəlmiş arzular bildirilir. “And olsun” şeirinin məzmununda isə konkret olaraq vətənin ayrı-ayrı atributlarının müqəddəsliyi göz önünə gətirilir. “And olsun/gecənin gündüzdə/gördüyü ana//And olsun/Tanrımın İblisə qiyamət gününədək/verdiyi amana”,-deyərək hər bir andını bir duaya çevirir. Lakin şairin lirik qəhrəmanı yalnız dua ilə yetinib qalmır, həm də bu dualarını düşməyə qarşı nifrətə çevirməyi bacarır. O, hər şeyə hazırdır, qiyamətə belə getməyə, ancaq bu məmləkətin qıpırcımları qanı ilə suvadığı torpaq uğrunda ölməyi hər şeydən üstün tutur.

E.Başkeçidin sərbəst şeirlərində poetik mətnin intonasiya fonu bir qədər də intensivləşir, sabit (konstant) səs vahidləri artan və yüksələn intervallarla davamlı bir hərəkət trayektoriyası cızır. Bu şeirlərdə təkcə poetik mətnin daxili strukturu dəyişmiş, həm də məzmun qatında özünü göstərir. Şairin leksikonunda qədim, yaxud arxaik sözlərin işlənməsi onu klassik anadillə poeziyaya və Dədə Qorqud şeirinə yaxınlaşdırır. “Necə ki..”, “Məcəzələr”, “Qarşı yatan qara dağın binası”, “Öz yanından ürəkən dostu söyləyin”, “Qəflə-qatırma hay vuruldumu”, “Olmasın qoy”, “Saqi, dolan tutuşduraq badəmizi”, “Hər üzü bəlli dünyada” və s. şeirlərində klassik poetik düşüncə yeni formada deyilir. Şairin hər bir şeirində yeni bir intonasiya və ritm tətbiq edilsə də, ruh və bədii söz ehtiyatı baxımından klassik poetik düşüncəyə söykənir. “hər üzü bəlli dünyada, // dünyada dün... // usandım açıq qapılara təpilməkdən... // nə gördün, // hey, qara öfkə mənə ulaşan? // gedib də geriyyə dönməyəcəyim günün // sağlığına içmək istəyirəm bu gün” (5, s. 26).

Şairin mənsub olduğu poetik təcrübə ənənəsi sonrakı bölümlərdə də davam edir. Ən adi sözlərlə şair özünün duyduğu və düşüncələrini ifadə edir:

Gəl, sevdiciyim dost,
Bəs hal bu, qəziyə bu,
Qeyb olmuş birdən-birə,
Heç olmamış kimi,
İkram qəbilindən endirilmiş o xüsus.
Buyur, oysa, bu mən, bu yeyib-içəcəklər,
Könül süfrəsi deyil əlbət, deyil əfsus... (5, s. 26)

E.Başkeçiddin poetik mətnində xalq deyim tərzini ("hal bu, qəziyə bu"), söz-cümlələrdən istifadə (gəl, buyur, oysa, bu mən, bu yeyib içəcəklər və s.) yeni bir poetik ritm yaradır. Üçüncü bölmədə aşır "bu qara-qışa qənim tumurcuq alayı"nın mövcud durumunu təsvir etməklə fikir ritmləri ilə fəal assosiativ oyanış və səsləmə yaratmağa nail olur: "ağacın dalları səpmiş üzdən dolay, // tumurcuq kimisən sən də, // hələlik tən içrə tənsən, // don vürməyə, ya sərcələr dimdikləməyə, // xəyallar necə şəkillənir görəcəksən" (5, s. 27). Burada hər şey yenidir, söz, ifadə vasitələri, ritm və intonasiya və s. bədii mətnin kommunikativ vasitələrini yeni bir poetik məcraya daxil edir.

E.Bakeçidin bu sərbəst passajları Gültəkin və Yenisey abidələrindəki mətnlərlə yaxınlıq təşkil edir. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, çağdaş sərbəst şeir forma və struktur baxımından geri qalmışdır, bu poetik təcrübənin yenilənməsi və çağdaş formada təzahürünün bir nümunəsidir. Maraqlıdır ki, ədəbiyyatşünas Arif Abdullazadə ən qədim türk abidələrində sərbəst şeir nümunələrinə rastlandığına diqqət çəkərək yazırdı: "Orxon Yenisey və Gültəkin abidələrində biz sərbəst şeir formasının rüşeymlərinə tez-tez rast gəlirik. Bu şeir parçalarında, heç şübhəsiz, zahiri ahəng və düzüm sistemində riayət edilmir, lakin müəyyən daxili ahəng gözlənilir" (6, s. 168). Əlbəttə, Orxon-Yenisey abidələrindəki bədii mətnlərin ibtidai şəkildə olduğunu və tam formalaşmadığını iddia etmək də düzgün olmazdı. Çünki bu mətnlər təkcə bir bədii əsər kimi yazılmamış, hər hansı bir həyatın, gerçəkliyin bədii təsviri olaraq ortaya çıxmışdır. "Dədə Qorqud" boylarında isə poetik parçaların sərbəst intonasiyasının yeni inkişaf yolu ilə qarşılaşırıq. E.Başkeçidin şeirlərində Dədə Qorqud şeirinə yaxınlıq sərbəst vəznin konkret cəhətlərini müəyyənləşdirən forma və daxili ahəng sistemində yaxınlığı ilə fərqlənir, həm də poetik dil və ifadə vasitələri baxımından səsləşir. Şair sərbəst şeirlərində arxaik sözlərdən yeri gəldikcə istifadə edir ki, bunlar da ümumilikdə dövrün poetik dilinin ahəngini yaratmış olur.

Çağdaş poeziyanın tanınmış nümayəndələrindən biri Rəşad Məcidin sərbəst şeirlərində fərqli bir istiqamət gözə çarpır. Onun şeirlərinin üslubunda nağılvari təhkiyə forması başlıca yer tutur. Sadə struktur üzərində qurulan poetik mətnlərdə fikir qütbləri fəal və intensiv şəkildə görümlüləşir, yəni detallar üzərindən obrazlı əyaniləşməyə doğru gedir. Bu cür poetik təhkiyə texnikası sərbəst şeirin inşasında yeni yol açır. Şairin bədii dilindəki bu cür orijinal memarlıq prinsipi onun inşasında yaradıcı quruculuğa xidmət edir. Təsadüfi deyil ki, şair bu şeirləri müxtəlif adlar altında toplayır. Bu adlar içərisində "Dastan", "Roman" kimi şərti adlar bu şeirləri bir çətir altına toplayır. Çox zaman bu cür kiçik şeirlərdə verilən obrazlar kontekstində lirik qəhrəmanın bütöv həyatı göz önündə canlanır. "Eynək" şeirində bədii təhkiyənin nağılvariliyi estetik qavrayışı daha görümlü və detallıdır. "Qocalığın qaranquşu, // Gözümə işıq gətirənim" poetik girişi eynəyin obrazın həyatındakı sonrakı funksionallığı bədii stenoqram texnikasına əsaslanır. Şeirdə həyat həqiqətləri sərbəst formanın imkanlarından maksimum yararlanmaqla ifadə olunmuşdur. "Heç sevmədim amma səni/Ömrümün ikinci/hissəsinin/gəldiyini/ xəbər verdiyindən, /kədər verdiyindən!" informasiyası detalların sonrakı təsviri üçün önəmli rol oynayır:

İlk dəfə sevdim-
oxumayanda da
çıxarmadım gözümdən-
Elə bil mənə əzizləyirdin,
Göz yaşlarımı
gizləyirdin (7, s. 110).

R.Məcidin şeirlərinin böyük bir hissəsi vətənə, onun yurd yerinin gözəlliklərinə həsr olunub. Bu şeirlərində vətənin poeziyasını yaratdığı kimi, poeziyanın da vətəni yarada bilmişdir. Onun şeirlərini sistemli şəkildə izləməli olsaq, vətənin mənəvi tarixini aşiq şəkildə görə bilərik. Ədəbiyyatşünas Yaşar Qasımbəyli şairin sərbəst şeirlərindəki vətən sevgisini yüksək qiymətləndirir: "Şair vətənin mənəvi tarixini elə-belə, sözgəlişi vərəqləmir. Vətən tarixini və onun əsas atributlarını təhlil edərək, vurğulayaraq çağdaş nəsilərə, öz yaşadlarına sanki vətəndaşlıq gücü bəxş edir. Çünki lirik "mən" in qan yaddaşında bu söylədikləri canlıdır, dipdiridir" (8, s. 95). Bu mənada vətənin bir çox atributları şairin lirik qəhrəmanı üçün canlı varlığa çevrilir. Lirik qəhrəmanı öz vətəni, onun ayrı-ayrı atributlarını dərin inamla sevir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan sərbəst şeirinin görkəmli nümayəndələrindən biri Qəşəm Nəcəfzadə yaradıcılığı bir çox xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Onun yaradıcılığında sərbəst şeir həm forma, həm də məzmun baxımından yeniləşir və dəyişir. O, insan duyğularını fərqli şəkildə təsvir edir, insanı təbiət və cəmiyyət, kainat və dünya hadisələri ilə əlaqəsinin orijinal ifadəsini tapır. Onun şeirlərində insanın bədii anatomiyası yaradılır, ölüm, həyat, sevgi və sufi düşüncələrdən söz açılır. "Oğlum, qapını aç, qapıda bir külək ölü" şeirində küləyin ölümü insanın, təbiətin, sevginin ölümü kimi mənalanır. Şair küləkdən canlı bir varlıq kimi bəhs edir: "Külək gərək ata dəyə, at hanı? // Külək gərək telə dəyə tel, hanı? // Külək gərək sevənlərin arasından keçməyə // Deyəsən keçib oğlum, // qapıda bir külək ölü" (9, s. 3).

Qəşəm Nəcəfzadə şeirlərində söz və fikir axtarıları paralel şəkildə inkişaf edir. "Köhnə evimiz", "İki səhifə", "Unudanda", "Yüz altmış", "Məşhur adamın gülümsəməyi", "Yeni quruluş", "Çiçəklərin ətri yandırır düzü", "Çöl haqqı",

“Şəkil sevdası” və s. şeirlərində fikir axtarırları və onun poetik deyimi bir-birini əvəzləyir. Şeirlərin adı ilə məzmunu arasında bəzən heç bir əlaqə olmur, olursa da epizodik xarakter daşıyır. Lakin bu şeirlərin hər birində cəmiyyət hadisələri ilə təbiət hadisələrinin təsviri bir paralellik təşkil edir. Şeirlərində həyatın hər hansı bir detallı götürür və onun sanki şəklini çəkir. “Məşhur adamın gülümsəməyi” şeirində məşhur adamlarla şəkil çəkdirmək detallı təsvir edir. Hamı məşhur adamlarla şəkil çəkdirməyi çox sevir, onu özünə bir xoşbəxtlik hesab edir. Məşhur adamlar həmişə insanların ortasında gülümsəyir, adamlar yan yörəsində dartinıb ona yaxın olmağa çalışır, amma dəymirlər: “Elə bil içlərində mıx var”. Şair bununla insanların məşhur adamla şəkil çəkdirməyinin anatomiyasını verir. Lakin məşhur adamla şəkil çəkdirmək kontekstində şair başqa bir ictimai məzmun üzərinə gəlir. Bu şəkli evinin divarından asan və hər gün arvadının tozunu aldığı şəkil ailənin “ümid yavanlığı” funksiyasını daşıyır: “Şəkillə ovudar evindəkiləri”. Belə ki, bir gün kişinin oğlunu tuturlar. Bu zaman məşhur adam onun yadına düşür. Artıq şəkil daha divarda deyil, sandıqda idi. Bununla şair aradan çox bir zaman keçdiyini göstərmək istəmişdir. Şəkili qabağına qoyub məşhur adamı çətinliklə tapır:

Kişi təəccübləndi, bir az da qorxdu
Üzü büsbütün çılpaqdı məşhur adamın.
Şəkli qorxa-qorxa qoydu ortaya
Bu mənəm, bu da sızsiz- dedi.
Məşhur adam nə qədər elədi
heç kəsi
tanıya bilmədi.
Şəkil öldü...
Stola toz kimi töküldü,
Şəkildəki çürümüş təbəssümlər (9, s. 11).

Qəşəm Nəcəfzadənin sərbəst şeirlərində dil daha da funksionallaşır, hərəkətilik qazanır. Şeirin fikir mənası dil paradıqamaları ilə tamamilə yeni bir məzmun qazanır, fikirdən fikirə edilən elastik keçidlər, uyğun dil paradıqmaları, xalq danışığı tərzinə məxsus ifadə və təşbehlər poetik intonasiyanı aparıcıdır. Şairin sərbəst şeirlərinin ən mühüm əlamətlərindən biri söz və misraların, eləcə də, poetik fikrin sərbəstliyidir. Burada morfoloji əlamətlər və linqvistikanın imkanlarından geniş istifadə edilir. Nəticədə bədii təsvir və ifadələrin işlənməsində yalnız sifətlər deyil, feillər, tərz-i-hərəkət zərfləri yaxından iştirak edir.

Qəşəm Nəcəfzadə poetik nitqinin linqvistik əsasında söz və ifadələrin, yaxud söz birləşmələrinin təkrarı mühüm yer tutur. Hətta o dərəcədə mühüm yer tutur ki, şairin sərbəst şeir yaradıcılığında bir üslub səviyyəsinə yüksəlir. Bunu şair bilərəkdən edir və bununla da poetik fikrin məntiqi qütbləşməsini, ana dilinin semantik uzlaşma funksiyasını həyata keçirir.

Beləliklə, müstəqillik dövründə sərbəst şeirin bədii imkanları daha da genişlənir. İndi sərbəst şeirdə yazanların sayı olduqca çox olur. Lakin bu çoxluq sərbəst şeirin inkişafında önəmli rol oynayır və özündən əvvəlki ənənəni yeni mərhələdə inkişaf etdirir. Bu dövrdə sərbəst şeirə gələn nəsillərin dəyişməsi nəticəsində fərdi üslublar da dəyişir və yeniləşir. Sərbəst şeirə gələnlərin çoxluğu sərbəst şeir axını baş verir və bu poetik forma, belə demək mümkünsə, bir qədər də kütləviləşir. Ən əsası isə sərbəst şeir bir qədər də sərbəstləşir, fərdi üslubların qovuşduğu baş verir. Eyni zamanda, sərbəst şeirin dili, poetik formasında dəyişikliklər olur, onda danışığı nitqi və nəsr elementləri (epiklik) artır. Poeziya siyasi tənəkkürdən gələn azadlığa qovuşduğu üçün sərbəst şeir də ideya və poetika cəhətdən azad prinsiplərlə yazılır, yəni Azərbaycan sərbəst şeiri Qərb poeziyasına bir qədər də yaxınlaşır.

ƏDƏBİYYAT

1. Atabəyli, N. Azad şeir və onun poetikası –Bakı: -Step. -2017. -350 s.
2. Жирмунский, В. Теория стиха -Ленинград:-Советский писатель, -1975. -294 стр.
3. Abdullayev, S. Dil və bədii qavrayış -Bakı: Yazıçı, -1989. -167 s.
4. Behrudi, R. Dün sevdim dün üstünə -Bakı: -Orxan, -2003. -132 s.
5. Başkeçid, E. Panoptikum –Bakı: -Mütərcim, -2006. -208 s.
6. Abdullazadə, A. Şairlər və yollar -Bakı: Elm, -1984. -224 s.
7. Rəşad, M. Bir də gəlməyəcək... -Bakı: -Təhsil, -2015. -512 s.
8. Qasimbəyli, Y. İlk lirikanın cazibəsi –Bakı: -Mütərcim, -2012. - 112 s.
9. Nəcəfzadə, Q. Oğlum, qapını aç, qapıda bir külək ölürlər -Bakı: -Şirvanşir, -2009, -132 s.

Açar sözlər: müstəqillik dövrü, ərəfə, sərbəst şeir, yeni mərhələ, inkişaf

Keywords: independence period, eve, free verse, new stage, development

Ключевые слова: период независимости, канун, свободная поэзия, новый этап, развитие

Xülasə

Müstəqillik ərəfəsi və dövrü sərbəst şeirin yeni mərhələsi kimi

Məqalədə müstəqillik ərəfəsi və dövrü sərbəst şeirinin inkişaf yolu araşdırılır. Qeyd olunur ki, bu dövrdən xalqın poetik düşüncəsində də böyük dəyişikliklər baş verir, yeni bir siyasi era başlayır. Müstəqillik dövründə isə sərbəst şeirin inkişafını şərtləndirən amillərin çoxluğu və özünəməxsusluğu onu əvvəlki mərhələlərdən fərqləndirir. Bu mərhələdə sərbəst şeirin bədii imkanları daha da genişləndiyi kimi, bu formada yazanlar da çoxalır. Lakin bu çoxluq sərbəst şeirin inkişafında önəmli rol oynayır və özündən əvvəlki ənənəni yeni mərhələdə inkişaf etdirir. Bu dövrdə sərbəst şeirə gələn nəsillərin dəyişməsi nəticəsində fərdi üslublar da dəyişir və yeniləşir. Sərbəst şeirə gələnlərin çoxluğu sərbəst şeir axını baş verir və bu poetik forma, belə demək mümkünsə, bir qədər də kütləviləşir. Sərbəst şeirin dili, poetik formasında dəyişikliklər olur, onda

dənəşiq nitqi və nəsr elementləri (epiklik) artır. Poeziya siyasi təfəkkürdən gələn azadlığa qovuşduğı üçün sərbəst şeir də ideya və poetika cəhətdən azad prinsiplərlə yazılır, yəni Azərbaycan sərbəst şeiri Qərb poeziyasına bir qədər də yaxınlaşır.

Summary

The eve and period of independence as a new stage of free verse

The article analyzes the development of free verse on the eve of independence and during this period. It is noted that from this period great changes took place in poetic thinking and a new political era began. During the period of independence, the abundance and originality of the factors that led to the development of free verse distinguished it from previous stages. As the artistic possibilities of free verse expand, so does the number of writers who write in this form increased. However, this majority plays an important role in the development of free verse and develops the previous tradition at a new stage. As a result of the change of generations in free verse, individual styles also changed and renewed during this period. Due to great interest in free verse, this poetic form becomes more popular. The language of free verse and its poetic form changed, then the elements of speech and prose (epic) increased. Since poetry is free from political thinking, free verse is also written on the principles of freedom in terms of ideas and poetics, that is, Azerbaijani free verse is closer to Western poetry.

Резюме

Канун и период независимости как новый этап свободной поэзии

В статье рассматривается развитие свободной поэзии накануне и в период независимости. Отмечается, что с этого периода произошли большие изменения в поэтическом мышлении народа, началась новая политическая эпоха. В период независимости обилие и своеобразие факторов, определяющих развитие свободной поэзии, отличает ее от предыдущих этапов. На данном этапе, по мере расширения художественных возможностей свободной поэзии, увеличивается и количество писателей, пишущих в этой форме. Однако, это большинство играет важную роль в развитии свободной поэзии и развивает предыдущую традицию на новом этапе. В результате смены поколений, которые приходят к свободной поэзии в этот период также изменяются и обновляются отдельные стили. В результате большого количества людей, приходящих к свободной поэзии, происходит свободный поток поэзии, и эта поэтическая форма, так сказать, становится более популярной. Происходят изменения в языке свободной поэзии, в ее поэтической форме, в ней нарастают элементы разговорной речи и прозы (эпиклик). Поскольку поэзия приобретает свободу от политического мышления, свободная поэзия также пишется по принципу свободы идей и поэтики, то есть азербайджанская свободная поэзия становится ближе к Западной поэзии.

RƏYUÇI: dos. L.Ələkbərova